

Tidens sten

Af sognepræst Elof Westergaard, Husby

Hver tid sætter sine gravminder. De små trækors, som i min konfirmandstue kan ses på et stort indrammet foto fra 1899 af Husby kirkegård, er for længst væk. Mens jernkorsene stadigt findes på denne vestjyske kirkegård. De stod i mange år i kirkediget, men nu er de fleste af dem blevet sat på ny i små grupper rundt om på kirkegården.

Mange gravminder er for længst forsvundet. Sløjfede sten fik stenhuggerne med. De kunne så slibes om, hugges over eller destrueres.

Bag en række med engelske krigergrave står imidlertid i dag en flok sløjfede gravminder. Det er ikke noget skønt syn, mange af stenene er blev ribbet for deres sokler og er nu placeret uden sans for den sammenhæng, hvor i de tidligere indgik. De står så mærkeligt afskårne.

Blandt denne gruppe af tilsidesatte sten findes flere forskellige gravstentyper. På samme måde kan der rundt om på kirkegården iagttages mange forskellige sten.

Nogle gravminder på familiegravstederne er tydeligvis valgt ud fra et ønske om at tilpasse sig den sten, som først blev placeret på graven. Den satte en standard, en form, som de senere gravsten så har måtte indrette sig efter. Andre gravsten skiller sig mere ud.

Alle stenene viser gennem deres inskriptioner hen til et menneske, der levede, men stenene fortæller også en historie om forskellig stil og smag. De taler deres egen tids sprog. De er engang blevet valgt til at stå på graven. De efterladte fandt dem passende til stedet.

På kirkegården findes stadigt nogle af de gamle tilhuggede monumenter, hvor soklen er hugget hele vejen rundt. Det var dengang lønomkostningerne var få, og hvor man kunne uddannes i såvel skrift- dekoration- hugning som stenhugning. Disse monumenter findes i forskellige størrelser og varianter.

Der står også marmorsten med forvitret udsmykning og utydelige, snart udviskede bogstaver. Det danske klima er hård ved marmoret. Mon ikke det står og længes mod syd?

Den sorte granit med poleret frontflade er præget af enkelthed. Den peger på døden og mennesket som en synder. Og den får tankerne hen på dengang, man bar sort ved begravelse.

De store blankpolerede søsten i mange farver, dog mest rødlige, viser derimod vej ind i velfærdssamfundet. De minder om de glarmestervinduer i mange kulører, som engang for ikke så længe siden blev sat ind i stedet for det rene glas. Der er noget umiskendeligt tresseragtigt over søstenene: Vi slap soklen, formerne, og lagde stene mere mageligt til rette.

Og så kom selvfølgelig den brændte natursten, som har præget og stadig præger kirkegården i dag. Vor tids sten.

Som kirkegården ved dens indretning kan afspejle samfundet udenfor gør stenene det samme. Hver tid sætter sin gravminder. De afspejler tidsånden, udtrykker indirekte epokens syn på menneskelivet samt vort forhold til døden.

Det spørgsmål, jeg er blevet stillet her til årsskriftet, er: "hvad betinger vort valg af gravsten? Er det stenhuggerens udvalg? Er det naboens gravsted? Kan de valgte gravminder sættes ind i en almen tidskarakteristik?"

I udvælgelse af gravsten spiller vanens magt en stor rolle, ikke mindst på landet. Vi gør, som vi plejer.

Stenhuggerens udvalg afstikker imidlertid mulighederne for dette valg, idet udvalget på udstillingspladsen og i dag også på Internettet giver os blik for nogle forskelle: Skal vi vælge noget blankt og poleret eller noget mere ruflet og "naturligt"? De mange kulører eller det nedtonede mørke? Søger vi det rene og nøgne eller er vi mere til det pyntede og dekorerede? Vores egen smag og vor opfattelse af, hvad der vil der vil passe til den afdøde tages i betragtning.

Stenhuggerens udvalg spiller en stor rolle. Det er ikke uden betydning, hvilke gravstenstyper stenhuggeren vælger at vise frem. Men omvendt afspejler stenhuggerens udvalg naturligvis så også, hvad vedkommende mener han/hun kan sælge. Stenhuggeren må fortsat prøve at lodde kundernes ønske samt tidens smag og trends.

Men det er imidlertid vigtigt at fastholde dette som en vekselvirkning, hvad fortsat sætter store udfordringer til den enkelte stenhugger. Nok er gravstenene en vare, et produkt, som skal sælges til de efterladte, men samtidigt må man forvente, at stenhuggeren har en holdning til sit håndværk og ikke holder den for sig selv. Stenhuggeren arbejder jo professionelt med form, placering og skrifttyper, samt har erfaring for og en fornemmelse af, hvad kirkegården er for et sted. Han kan således positivt bidrage med sin viden og erfaring.

Granitten

Når det gælder valg af gravminder er vanens magt stor. Det kan synes som en banal konstatering, men i valg af gravminde gælder det jo stadigt, at kun få betvivler granitten.

Det er i en vis forstand paradoksalt, at man sætter så bastant et materiale på graven, når gravmindet alligevel sløjfes efter forholdsvis få år. Misforholdet mellem materialets bestandighed, den hårde og tidløse granit, og så mindets korte tid er åbenbar. Så vidt jeg er orienteret sløjfes gravstederne, i alt fald på større bykirkegårde, i gennemsnit efter 22-23 år. Mindets tid er således relativ kort.

Men granitten synes alligevel uomgængelig.

Foreningen for Kirkegårdskultur holdt for godt 10 år siden en konkurrence om skabelse af nye gravminder. Blandt disse forslag var der mange stenmonumenter, men der var samtidigt flere eksempler på brug af andre materialer: f.eks. keramik, glas, stål og beton. Vel er der

forsøgt med andre materialer, men de synes ikke i nogen nævneværdig grad, at have slået igennem på vore kirkegårde.

Hvorfor bliver vi ved med at vælge granitten? Hvorfor er stenene nærmest uomgængelige? Vanens magt og stenhuggerens udvalg spiller som nævnt en rolle. Men samtidigt skal man ikke underkende betydningen af stenens tyngde, dens ro og soliditet. Stenen peger såvel på dødens hårdhed som den understreger ønsket om at holde fast i det, der var. Stenen på en og samme gang markerer en opstand imod døden samtidigt med at den dækker den døde til.

Gravmindet udtrykker en taknemmelighed mod det levede liv. Den er banalt sagt den blomst, der ikke visner.

Den brændte natursten

På kirkegårdene i dag fylder især en type af gravsten meget. I de sidste tyve år har den brændte natursten været den mest dominerende type. Det er en mærkelig sten. Det er et kunstprodukt, som stenhuggerne tilsyneladende har haft let ved og stadig har let ved at sælge. Det er en rigtig industristen, som det er let at producere. Den kræver ikke megen håndværksmæssig snilde. Det er en udskåret rugbrødsskive, brændt på overfladen, hvad giver den en vis naturagtig udseende.

Den brændte natursten har længe passet fortrinligt til vores samfund: Disse udskårne skiver er uprætentjose. De er med til at understrege vi menneskers lighed i døden og er som sådan i familie med de ukendtes gravsted. De understreger den samme enkelthed, som også har præget inskriptionerne: Væk med alle unødige titler og vers. Salmedigteren K.L. Aastrup, som ligger begravet på Husby kirkegård, har ganske passende netop fået en sådan sten sat på sin grav.

De brændte natursten simulerer desuden natur, men de er bearbejdede ligesom al dansk landskab. De er ikke rigtige natursten, marksten, som dem istiden bragte med sig. Men de udtrykker et natursyn, hvor menneske og natur er stærkt forbundne, og hvor mennesket underordnes den ukontrollerbare natur døden er. De brændte natursten pointerer mennesket som indfældet i naturen og døden som grænse.

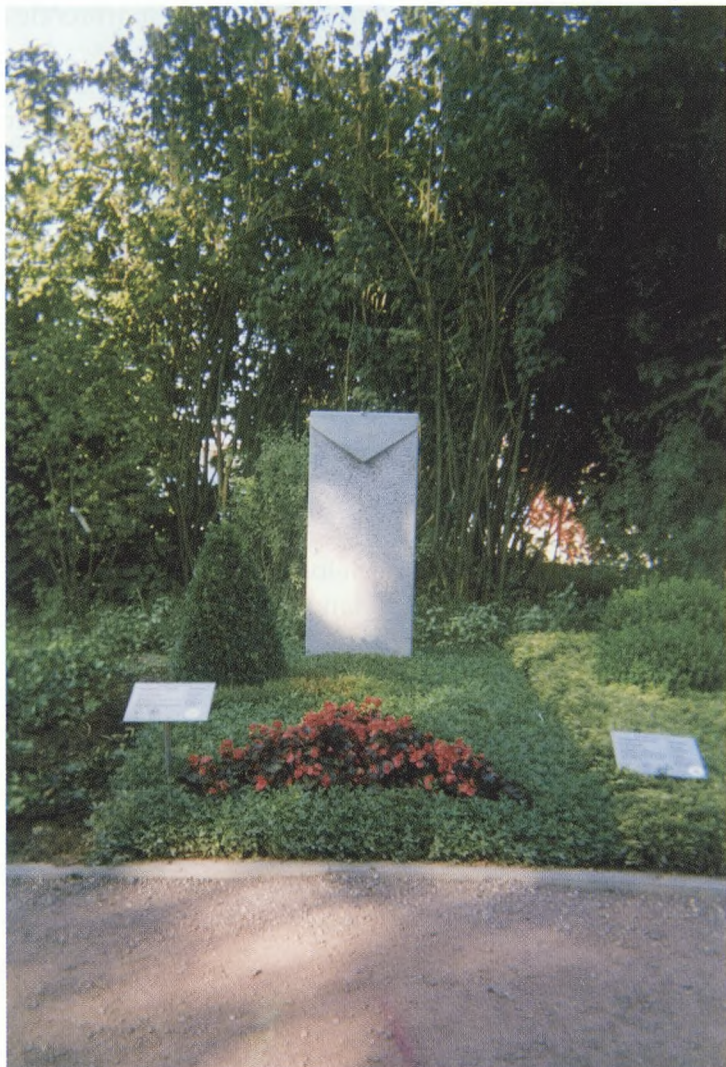
Nye typer – stelens genkomst

Den brændte natursten er stadig tidens sten, men noget nyt er med al tydelighed undervejs.

På den store internationale haveudstilling i Rostock, IGA, som jeg sammen med andre fra foreningens bestyrelse besøgte i begyndelsen af august måned, kunne vi besigtige en hel udstillingshave med mange smukke gravanlæg med nye gravminder.

Det rigeholdige bunddække på de anlagte grave imponerede. Det vil være en god substitut for meget af gruset på kirkegårdene herhjemme.

Men også mange af de nyere gravminder gjorde indtryk med deres forskellige behugninger og former.

Et gennemgående træk ved gravminderne var, at de ragede op. Det var primært opretstående steleagtige monumenter. Det gjaldt såvel de store gravmonumenter, som de små nærmest borner til urnegravsteder (de sidstnævnte må med held kunne sælges herhjemme og dermed være med til at give noget mere variation på urnekirkegårdene).

Disse opretstående monumenter markerer et andet forhold til liv og død. De simulerer ikke som den brændte natursten natur, de er synligt bearbejdede kulturprodukter og skjuler det ikke. Måske er det noget jeg bilder mig ind, men det er som om der i disse opretstående gravsten i højere grad gives plads for individet. Der er mere modstand imod døden i disse gravsten, ligesom det også på disse monumenter synes mere oplagt at udtrykke noget mere om den afdøde og de pårørendes sorg og tanker.

Om nogle af disse modeller for alvor kan vinde indpas og markedsandele herhjemme, ved jeg ikke. Der er givetvis nationale forskelle. Vi er formodentlig knapt så meget til det sirligt pyntede, men nogle stenhuggerier har allerede taget nogle af disse sten med i deres udvalg, ligesom også mere farverige sten af hidtil ukendte granittyper fra fjernere verdensdele for øjeblikket synes at vinde indpas. Som en variation til et alt for ensformigt udtryk, kan vi kun glæde os til at se flere af disse nye gravstenstyper på kirkegårdene.

Skriften

Et andet forhold, som umiddelbart faldt i øjnene på udstillingen i Rostock var de mange inskriptioner. Det var en fornøjelse at se, hvordan bogstaverne oftest var smukt afstemt med stenenes form. Det må også vække til inspiration.

Navnene på den afdøde var på disse monumenter ofte sekunderet af vers og inskriptioner af såvel religiøs som af mere blot humanistisk art.

Med disse mange inskriptioner var det næsten som at vende tilbage til den tid, hvor titler, symboler og vers som noget naturligt fandt plads på gravminderne. Det var før begreber som demokratisering, anonymisering og afmytologisering var med til at fjerne såvel titler (de afspejlede den dødes status i samfundet) som de inskriptioner, der udtrykte de pårørendes taknemmelig-

hed og sorg eller det håb, de fandt bærende i livet (opstandelse, gensyn og himmel).

Når versene fandtes så massivt på udstillingen i Rostock 2003 kan man spørge, om det beror på en national forskel, eller det signalerer et skifte som er undervejs. Forskellene til trods mellem dansk og tysk kultur antager jeg det sidste.

Fremhævelsen i vor tid af individet og individualitet, af biografien og den personlige historie vil givetvis også i de kommende år smitte af på gravminderne.

Det private udstilles nu i stigende grad i det offentlige rum. Urørlighedszonen bliver mindre. Mobiltelefon-samtalen, som overhøres i toget, kan f.eks. give de øvrige passagerer ufrivilligt indblik i selv de mest intime

forhold i et fremmed menneskes liv. I medierne udkrænges ligeledes det mest personlige i ens tilværelse. Og samfundets institutioner fordrer en øget selvrefleksiv praksis, som tilsvarende udvendiggør det personlige. Det vil med al sandsynlighed også smitte af på kirkegårds-kulturen.

Det sker allerede på gravstederne, hvor Anne-Louise Sommer har påpeget, at det intime ekspanderer, ikke mindst i forbindelse med anlæg af barnegravsteder (Sommer, 268ff.). På disse gravsteder lægges ofte legetøj. Gravene pyntes og dekoreres. Gravstederne hjemliggøres. Privatsfæren holder her sit indtog i det offentlige rum. Det er givet vis blot et spørgsmål om tid inden denne tendens også for alvor slår igennem i valg og udførelse af gravminder.

Denne udvikling skal imidlertid ikke ses som en tilbagevenden til en tidligere tids betoning af afdødes status, af ret minde og af stort håb udtrykt i tekst og symbol. For det historiebegreb, den forestilling om slægt og folk, som f.eks. min egen farfar, der var stenhugger, virkede ud fra og som han pointerede i samklang med sin egen tid, har ændret sig. Han fremhævede det personlige og folkelige gravminde overfor industristenen. Men når han skrev om det personlige gravminde tænkte han på et gravminde, der på en og samme gang skulle udtrykke noget af det, den døde stod for, samtidigt med at det gerne skulle pege ud over sin egen tid og her tale til de efterfølgende slægtled. Gravminderne skulle fortælle om menneskelivet også til eftertiden.

På dette punkt forholder det sig anderledes i dag. Et sådant historiesyn er nu et særsyn. Når antallet, der begravnes i de ukendtes grav, i disse år falder, og det tilkendes en stadig større betydning, at der sættes et mærke, en gravsten oven på stedet, hvor den døde ligger, så sker det ud fra en vægtlægning af de pårørendes behov. På samme måde som det, at legetøjet lægges på barnegravstenen. Gravsted og gravsten ses som del af den bearbejdning af sorgen, som den pårørende skal igennem. Den sørgendes og efterladtes optik er ensidigt i centrum. Så hvis det mere opretstående monument vender tilbage og inskriptionerne i den kommende tid bliver længere og ordene flere, så mimer stenene mere den sørgende end den står som en slags vidnesbyrd over den døde. Vi vil derfor i den kommende tid ind i mellem komme til at længes tilbage til den gamle kirkegård

med de små tuer og de frønnede trækors. For nutidens individualisme kan let ende med at gøre kirkegården til et terapirum og et mere narcissistisk miljø. Modsætningerne mellem kirkegårdenes mere strenge regler og de pårørendes iderigdom har allerede flere steder givet anledning til konflikter. Men overordnet er der dog grund til at se positivt og med forventning på de kommende år, idet der givet vis vil blive opstillet flere forskellige gravstentyper og variationen vil blive større.

Litteratur

- Fjord Jensen.J., "Vest for paradys", Gyldendal 2002
Kryger.K., "Nye Gravminder", Foreningen for Kirkegårdskultur 1992
Serres.M, "Statuer", Det Kongelige Danske Kunstakademi 1990
Sommer. A-L., "De dødes haver – Den moderne storbykirkegård", Syddansk Universitetsforlag 2003
Westergaard.E, "De talende mindesten", Ribe Stiftsbog 2001
Westergaard. E., "Den forsvundne cello", Ribe Stiftsbog 2002,
Westergaard T, "En lille bog om folkelige gravminder", Lemvig Bogtrykkeri

Foto ved forfatteren fra IGA 2003, Rostock